

Můj pohled na dějiny

(ukázka z článku My View of History, publikovaném v knize Civilization On Trial and The World and The West. Cleveland, New York 1965, s. 15-25, zde s. 18-25)

O tři roky později jsem cestoval po Řecku po stopách Epaminondase a Philopoemena a poslouchal řeči ve venkovských kavárnách. Tam jsem se poprvé dozvěděl o existenci něčeho, co se jmenovalo zahraniční politika Sira Edwarda Greye. Ale ani tenkrát jsem si neuvědomoval, že i my jsme stále ještě v historii. Pamatuji se, jak intenzivně se mi stýskalo po historickém Středomoří, když jsem se jednoho dne roku 1913 procházel po suffolkském pobřeží šedého a nudného Severního moře. Světová válka mě v roce 1914 zastihla uprostřed výkladu o Thúkýdidovi pro studenty klasické literatury Balliolovy fakulty v Oxfordu. A právě tehdy zasáhlo můj rozum osvícení. Zkušenosti, kterými jsme právě procházeli v našem světě, poznal Tkúkýdidés před námi ve svém světě. Znovu jsem ho četl novými očima – chápal jsem nové významy některých slov a nacházel nové pocity mezi řádky frází, které jsem dříve nevnímal, protože až nyní jsem dosáhl téže dějinné krize, která ho inspirovala k napsání jeho díla. Náhle jsem pochopil, že Tkúkýdidés už tímto územím prošel. On a jeho generace byli jen o kousek přede mnou a mou generací na jevišti historických zkušeností, které jsme postupně získali. Jeho současnost byla vlastně mou budoucností. Tím se ale chronologický záznam, který označoval můj svět jako „moderní“ a Tkúkýdidův jako „starověký“, stal naprostým nesmyslem. Ať si chronologie tvrdí, co chce, Tkúkýdidův svět a můj svět právě prokázaly, že jsou filozofickými současníky. Ale pokud je toto ten pravý vztah mezi řecko-římskou a západní civilizací, nemohly by vztahy mezi všemi nám známými civilizacemi být stejné?

Tuto vizi filozofické současnosti všech civilizací, která pro mě byla novinkou, jen posílilo srovnání s poznatky, které nám dodaly objevy naší moderní západní fyzikální vědy. Na časové přímce, kterou nám nově představila geologie s kosmologií, představovalo náhle těch pět nebo šest tisíc let od příchodu prvních zástupců lidských společností, kterým my říkáme „civilizace“, jen nesmírně krátký moment v čase v porovnání s celkovým věkem lidské rasy, dobou života na této planetě, věkem naší planety samotné, věkem našeho slunečního systému, věkem celé galaxie, ve které je tento sluneční systém jen zrnkem prachu, nebo obrovsky rozlehlejším a starším věkem celého hvězdného kosmu. V porovnání s řádovou

velikostí světa jsou civilizace, které se objevily ve druhém miléniu před Kristem (například řecko-římská) nebo ve čtvrtém miléniu před Kristem (například starověký Egypt) a v prvním miléniu našeho letopočtu (například naše vlastní), opravdu současníky jedna druhé.

Tím se historie ve smyslu dějin lidských společností, které nazýváme civilizace, projevila jako svazek paralelních, současných a nedávných esejů na nové téma: aktuální bilance pokusů o překročení hranice primitivního lidského života, u které člověk poté, co se stal člověkem, zjevně letargicky ležel po několik set či tisíc let. Dokonce i v naší době u ní stále leží v odlehlých místech jako je Nová Guinea, Tierra del Fuego a severovýchodní okrajové oblasti Sibiře, kde se na tyto primitivní lidské společnosti ještě nevrhli agresivní průkopníci ostatních lidských společností, kteří se na rozdíl od těchto lenochů, třebaže teprve nedávno, zvedli a dali do pohybu a všechny ostatní lenošící společnosti vyhladili nebo asimilovali. Tuto úžasnou současnou kulturní odlišnost různých dosud existujících společností jsem objevil díky pracím profesora Teggarta z kalifornské univerzity. K tomuto značnému odlišení došlo během těchto krátkých pěti nebo šesti tisíc let. Tady bylo pro mě slibné pole k prozkoumání, *sub specie temporis*, záhada vesmíru.

Co se to po tak dlouhé pauze stalo, že se dalo do energického pohybu směrem k novým a stále neznámým společenským a duchovním cílům těch několik společností, které se pustili za dobrodružstvím zvaným civilizace? Co je probudilo z apatie, kterou velká většina lidských společností nikdy nesetřásla? Tato otázka vřela v mé mysli, když mi v létě 1920 profesor Namier (který mě už dříve seznámil s východní Evropou) doporučil dílo Oswalda Spenglera *Untergang des Abendlandes (Zánik Západu)*. Když jsem četl tyto stránky plné osvětlujících záblesků historického pochopení, napadlo mě, že celé moje naplánované šetření za mě Spengler provedl ještě dříve, než se samotné otázky (nemluvě vůbec o odpovědích) plně zformulovaly v mé mysli. Jedním ze základních bodů mého výzkumu byl fakt, že nejmenším srozumitelným polem historického bádání byly celé společnosti, ne nahodile izolované zlomky těchto společností, jako například národnostní státy moderního Západu nebo městské státy řecko-římského světa. Dalším základním bodem byl fakt, že dějiny všech společností nazývaných civilizací byly v určitém smyslu paralelní a současné. Oba tyto body byly také základem Spenglerova systému. Když jsem ale v Spenglerově knize hledal odpověď na svou otázku o genezi civilizací, zjistil jsem, že pro mě stále ještě nějaká práce zbyla. V tomto bodě byl Spengler podle mého názoru naprosto neosvíceně dogmatický

a deterministický. Podle něho civilizace povstaly, vyvíjely se, upadaly a zhroutily se v neměnném souladu s daným harmonogramem, aniž by k tomu podal jakékoliv vysvětlení. Byl to prostě přírodní zákon, který Spengler objevil, a protože je naším učitelem, musíme mu to věřit: *ipse dixit*. Tento svévolný příkaz mi připadal neuspokojivě nehodný Spenglerova brilantního génia. A tehdy jsem si uvědomil rozdíly v národní tradici. Tam, kde německá metoda a priority dospěla do prázdného místa, zkusme využít anglický empirismus. Zkusme otestovat alternativní možnosti vysvětlení ve světle faktů a uvidíme, jak si povedou.

Rádoby vědecká historie na Západě 19. století nám pro řešení problému kulturní nerovnosti různých dochovaných lidských společností nabídla rozdíly v rase a životním prostředí jako dva klíčové body. Ani jeden z těchto klíčů však neprošel zkouškou a neodemkl zamčené dveře. Nejdříve se zaměříme na teorii rasové odlišnosti. Co nám dokazuje, že rasové rozdíly mezi různými členy rodu *homo* souvisely s rozdíly v duchovní rovině, která byla polem historického bádání? A pokud bychom i tyto rozdíly přijaly pro účely argumentace, jak je možné, že téměř každá rasa má své členy mezi zakladateli jedné či více civilizací? Jen příslušníci černé rasy prozatím žádný znatelný přínos nezaznamenali. Pokud však budeme brát v potaz krátké časové období, po které tento experiment s civilizacemi probíhá, není to žádný pádný důkaz jejich neschopnosti. Může stejně tak jít o důsledek nedostatku příležitostí nebo nedostatku podnětů. Pokud jde o teorii odlišnosti životního prostředí, je samozřejmě možné nalézt podobnosti mezi přírodními podmínkami v údolí dolního Nilu a podmínkami v údolí dolního Eufratu a Tigridu, která se obě stala kolébkami egyptské a sumerské civilizace. Pokud ale byly tyto přírodní podmínky skutečně důvodem pro vznik těchto civilizací, proč se tedy žádná paralelní civilizace nevyvinula v přírodně podobných podmínkách údolí řeky Jordán nebo v údolí Ria Grande? A proč neměly své africké protějšky civilizace z rovníkových náhorních plošin v Andách, když keňská vrchovina má stejné plošiny? Zhroucení těchto rádoby vědeckých neosobních objasnění mě přivedlo k mytologii. Obracel jsem se k ní poněkud sebekriticky a zahanbeně, jako by to byl provokativně zpátečnický krok. Byl bych možná býval méně nesmělý, kdybych býval měl lepší znalosti, než jsem tenkrát měl o novém poli, které psychologie prolomila během války 1914–1918. Práce C. G. Junga by mi poskytly vodítko, kdybych je byl býval tehdy znal. Vlastně jsem je našel v Goethově *Faustovi*, kterého jsem ve škole studoval stejně důkladně jako Aischylova Agamemnóna.

Goethův *Prolog v ráji* začíná scénou, kde archandělé opěvují dokonalost Božího stvoření. Ale právě proto, že jsou jeho stvoření dokonalá, nenechal si Stvořitel žádný prostor pro další využití svých tvořivých sil. Z této patové situace by zřejmě nebylo úniku, kdyby se před trůnem neobjevil Mefistofeles, který byl právě pro tento účel stvořen, a nevyzval Boha, aby mu povolil, pokud to dokáže, zkazit jednoho ze Stvořitelových vybraných tvorů. Bůh tuto výzvu přijímá a tím získává možnost převést svou tvořivou práci do další úrovně. Střetnutí dvou osobností ve formě výzvy a reakce: není to snad křesadlo a ocel, z jejichž vzájemné srážky zahoří tvůrčí jiskra?

V Goethově výkladu zápletky *Božské komedie* je Mefistofeles stvořen proto, aby byl podveden, jak sám zloduch příliš pozdě znechucen zjistí. Ale pokud v reakci na ďáblovu výzvu Bůh opravdu ohrozí svůj vlastní výtvar (musíme předpokládat, že tak opravdu udělá), aby získal možnost stvořit něco nového, musíme také předpokládat, že ďábel nemusí vždy prohrát. Tím pádem, jestliže systém výzvy a reakce vysvětluje jinak nevysvětlitelnou a nepředvídatelnou genezi a vzrůst civilizací, vysvětluje také jejich pád a rozklad. Většina nám známých civilizací už má, zdá se, svůj pád za sebou a většina z této většiny kráčela ke svému konci po sestupné cestě, která končí zánikem.

Naše posmrtná pitva těchto mrtvých civilizací nám neumožňuje sestavit horoskop pro naši vlastní civilizaci ani pro žádnou další z těch, které jsou stále naživu. *Pace* Spenglerovi, ale nevidím jediný důvod, proč by řetěz stimulujících výzev nemohl vyvolat řetěz vítězných reakcí *ad infinitum*. Na druhou stranu, pokud sestavíme empirickou srovnávací studii o cestách, které už mrtvé civilizace prošly od svého pádu až k zániku, zdá se, že zde najdeme určitou míru Spenglerovské uniformity, což nakonec není až tak překvapující. Jelikož pád civilizace znamená ztrátu schopnosti ovládat, a to zase znamená pokles svobody na zproštění odpovědnosti. A kdežto svobodná vůle vytváří nekonečné množství odlišných a naprosto nepředvídatelných akcí, postupy bez odpovědnosti mají sklon být stejné a opakují se.

Stručně řečeno, pravidelné schéma společenského rozkladu začíná rozdělením rozkládající se společnosti na vzdorovitý proletariát a stále méně efektivní vládnoucí menšinu. Proces rozkladu nepostupuje rovnoměrně, trhavě se sune vpřed ve střídavých záchvatech nepokojů, zotavení se a nových nepokojů. V předposledním období zotavení se vládnoucí menšina úspěšně pokusí o dočasné zastavení společenské sebedestrukce tím, že na společnost uvalí mír univerzálního státu. V rámci univerzálního státu vládnoucí menšiny si

proletariát vytvoří univerzální církev. Poté následuje další období nepokojů, ve kterém rozkládající se společnost nakonec zanikne a univerzální církev přežívá dál a stává se kuklou, ze které se časem vylíhne nová civilizace. Novodobým západním studentům historie jsou tyto jevy nejznámější z příkladu řecko-římského *Pax Romana* a křesťanské církve. Po zavedení *Pax Romana* císařem Augustem se na určitou dobu zdálo, že se řecko-římský svět vrátil do pevných základů po několika stoletích neustálých válek, špatné vlády a revolucí. Ale období augustovského zotavení se nakonec ukázalo být pouhým obdobím oddechu. Po 250 letech relativního poklidu zasáhl říši ve třetím století křesťanské éry kolaps, ze kterého se nikdy plně nezotavila, a při další krizi, v pátém a šestém století, se nenávratně rozpadla. Jedinou stranou, která měla z římského míru opravdový užitek, byla křesťanská církev. Církev využila této příležitosti, zapustila kořeny a rozrostla se. Nejdříve byla podněcována pronásledováním, dokud si říše neuvědomila, že ji nezničí, a rozhodla se z ní místo toho udělat svého společníka. A i když toto posílení nedokázalo zachránit říši před zánikem, církev převzala říšské dědictví. Stejný vztah mezi upadající civilizací a rodícím se náboženstvím můžeme pozorovat na tuctu dalších příkladů. Na Dálném východě hrála například říše Ts'in a Han roli římské říše a roli křesťanské církve převzal buddhistický směr Mahájána.

Pokud tedy zánik jedné civilizace přináší zrod nové, neznamená to, že na první pohled nadějně a vzrušující pátrání po cílech lidského snažení se nakonec přece jen rozloží do ponuré série marných opakování Gójjů? Tento cyklický pohled na proces dějin s naprostou jistotou převzali i největší duchové a intelektuálové mezi Řeky a Indy – například Aristotelés a Buddha, prostě předpokládali, že je správný, aniž by považovali za nutné ho dokazovat. Naproti tomu Captain Marryat, když připsal podobný názor lodnímu truhláři z královské lodi Rattlesnake, předpokládá se stejnou jistotou, že tato cyklická teorie je pouze velkolepá podívaná a z milého obhájce této teorie udělal legrační figurku. Pro naše západní myšlení by totiž cyklické pojetí historie, pokud bychom ho vzali naprosto vážně, zredukovalo historii na báčorku vyprávěnou idiotem, která nemá žádný význam. Ale pouhý odpor sám o sobě neodůvodňuje neplodnou nedůvěru. Tradiční křesťanská víra v pekelný oheň a poslední zatroubení také vzbuzovala odpor a přesto v ni lidé věřili po generace. Za naši šťastnou západní odolnost vůči řecké a indické víře v cykly vděčíme židovskému a zoroastrovskému přínosu našemu světovému názoru.

Proroci Izraele (Juda) a Íránu ve svých vizích neviděli historii jako cyklus ani jako mechanický proces. Viděli ji jako mistrovské a pokrokové uskutečnění božího plánu na úzkém jevišti tohoto světa. Plánu, který se nám zjevuje v částečných záblescích, ale který přesahuje naši lidskou schopnost vidět a porozumět ve všech dimenzích. Navíc proroci na vlastní kůži předešli Aischylův objev, že poznání k nám přichází skrze utrpení. Objev, ke kterému jsme svého času vlastní zkušeností také dospěli.

Zvolíme si tedy židovsko-zoroastrovský pohled na historii jako alternativu řecko-indického? Nakonec možná nebudeme muset tak dramaticky volit, neboť tyto dva pohledy nejsou v zásadě neslučitelné. Koneckonců když se má vozidlo pohybovat vpřed směrem, který mu určil řidič, musí ho nést kola, která se točí monotónně stále dokola. Dokud civilizace vznikají a zanikají a svým zánikem dávají život novým, nějaký smysluplný počin se možná po celou tu dobu děje vpřed a podle božího plánu je možná poznání, které k nám přichází skrze utrpení při zániku civilizace, svrchovaným prostředkem pokroku. Abrahám byl také uprchlíkem z civilizace *in extremis*, proroci byly dětmi další civilizace v období rozpadu, křesťanství se zrodilo z utrpení rozpadajícího se řecko-římského světa. Roznítí se podobné spirituální osvícení ve „vyhnancích“ našeho světa, představujících protějšky židovských vyhnanců, jimž se toho tolik zjevilo v jejich bolestném exilu u vod babylonských? Ať už zní odpověď jakkoliv, bude mít mnohem větší význam než doposud neproniknutelný osud naší celou svět zahrnující západní civilizace.